

I. DİN HİZMETLERİ SEMPOZYUMU

(3-4 KASIM 2007)

CİLT 1

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 763
İlmi Eserler: 124

•
I. Din Hizmetleri Sempozyumu

•
Editör: Dr. Mehmet BULUT

•
Grafik-Tasarım: Cevdet DOĞAN

•
Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Ostim Ömek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 06370 Yenimahalle/ANKARA

•
Kasım 2008, ANKARA

•
2008-06-Y-0003-763
ISBN 978-975-19-4374-3 (tk. No)
978-975-19-4376-7 (1. c)

•
© Diyanet İşleri Başkanlığı

•
İletişim Adresi
Eskişehir Yolu 9. Km. Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 295 72 94 – Faks: 0312 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Din Hizmetlerinde Sosyal Bilim Verilerinden Yararlanma Gereği

Doç. Dr. Fazlı ARABACI*

Yaşadığımız çağda hizmetin türü ne olursa olsun “insan merkezli” bir hizmet anlayışı ön plâna çıkarken, din hizmetlerinin böyle bir anlayıştan uzak olması ya da belirli açılardan eksik olması hedeflenen amaca ulaşmayı engelleyecektir. Din hizmetlerinin çağdaş hizmet anlayışına kavuşabilmesi, bir yandan mevcut olan mesleki formasyonun kalitesinin artırılmasına diğer yandan hizmeti sunarken sosyal bilimlerin verilerinden yararlanılmasına bağlıdır.

Din hizmeti belirli özelliklere sahip insanlar tarafından yine belirli özelliklere sahip fertlere, gruplara ve toplumun tüm kesimine sunulan bir çaba olarak belirmektedir. Bu çaba ve gayretlerde hizmeti sunan ve hizmeti alanların insan olması, insana merkezi bir önem kazandırmaktadır. Din hizmetlerinde hizmeti verenlerin ne durumda olduğu ve nasıl olması gerektiği hususu bir yönüyle seçtiğimiz bu konunun açıklığa kavuşmasıyla ilgili olmakla birlikte başka bir başlık altında incelenmesi gerektiğinden, biz bu tebliğde din hizmetlerini alanların nasıl olduğunu tespit etmede uğraş veren ve belirli bir veriyi içeren sosyal bilimlerin önemi ve gerekliliği üzerinde duracağız. Bunu yaparken sosyal bilimlerin doğası ve amaçlarını açıklayan teorik bilgilerden çok, din hizmetlerinin sunulduğu alandan hareketle, sosyal bilimlerin ilgi alanına giren ve konuları içinde yer alan gerçekliklere işaret edilerek bir açıklama yoluna gidecektir.

Kavramsal Çerçeve

Din hizmeti: Tarihten günümüze din hizmeti kavramının içeriği sivil ve resmi kurum ve kuruluşların, ferdi ya da grupsal girişimlerin dine ve dindarlığa yükledikleri

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

anlamlarla genişletilip daraltılmıştır. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yürüttüğü din hizmetleri ise kuruluşundan günümüze kendisine çizilen kanuni sınırlar, verilen imkânlar, görev alanlarının şartları çerçevesinde din hizmetini sunacak görevlilerin bilgi, beceri, kabiliyetleri ve yeniden biçimlendirilen vizyon ve hedefler doğrultusunda şekillenmiş ve şekillenmektedir. Bugün burada yapılan sempozyumun amacının da yeniden şekillenecek din hizmetinin haritasını çıkarmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’de bugün devam eden bu hizmetlerin ne olduğunu detaylara girmeksizin belirtmek gerekirse, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın resmi internet sitesinde “Din Hizmetleri” başlığı altında verilen bilgilerde, namaz vakitleri, kible tayini vb. teknik olanları bir yana bırakacak olursak, cami görevleri (ibadet, irşad ve tebliğ), kutlama programları, engellilere yönelik hizmetler, kadın-aile, ceza evlerine yönelik hizmetler, gündel ve çağdaş sorunlarda dinî aydınlatma gibi başlıklar yer almaktadır.

Türkiye dışında Avrupa, Amerika ve Avustralya’da, Balkanlar ve Türk dünyasında verilen din hizmetleri Türkiye’den farklı olarak din hizmetlerinin verileceği fiziki mekânların inşasını ve yerel düzeyde din adamlarının yetiştirilmesini de kapsamaktadır.

Sosyal bilim: Sosyal bilimlerin ne olduğu ve hangi bilimlerin bu çerçevede değerlendirildiği hep tartışma konusu olmuştur. Hemen ifade edelim ki, biz burada sosyal bilimlerin nitelikleri, doğası ve amacı hakkında hâlâ devam eden ve giderilmesi güç olup zaman isteyen ağır tartışmalara girmeyeceğiz.

Bu tartışmalarla birlikte genel kabul gören sosyal bilim tanımını dikkate aldığımızda; insanı, toplumu ve insan-insan, insan-toplum, insan-eşya ilişkilerinin sistemli bir şekilde incelenmesini amaç edinen, belirli bir yöntemle göre üretilmiş düzenli bilgileri içeren bilim dallarıdır. Bu bağlamda, psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi, siyaset bilimi vb. sistemleşmiş bilim dallarının kendi alanlarında sosyal gerçekliğin değişik boyutlarının anlaşılması, yorumlanması ve örgütlenmesine yönelik olarak üretilen bilgiler sosyal bilimler içinde değerlendirilmektedir.¹ Adı geçen disiplinler arasında sınırları açık bir biçimde çizilemediğinden genel bir terim olan sosyal bilim, söz konusu bilimlerin hepsini kapsamaktadır.²

Köy: “Aynı inanç, değer ve davranış kalıplarını benimsemiş, karşılıklı olarak yakın, içten, yüzyüze ve samimi ilişkilerle birbirine bağlı insanlardan oluşan, cemiyete oranla görece küçük homojen insan topluluğu”dur.³ Bütünüyle genelleme yapmak zor olsa da, köyler sosyolojik anlamda daha çok *cemaat* olarak nitelendirilmeye uygundur.

Şehir: Belirli bir coğrafi bölge üzerinde temel ihtiyaçlarını karşılamak için örgüt-

¹ Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi yay., İstanbul 1997, s. 205.

² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. O. Akınbay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat yay., Ankara 1999, s. 674.

³ Demir, Acar, s. 66.

lenmiş, aralarındaki etkileşim ve iletişimi düzenleyen kuralları ve kurumsal ilişkileri olan, benzerlerinden görece de olsa farklı özellikler taşıyan, hem biyolojik hem de kültürel olarak kendisini yeniden üretecek mekanizmalara sahip görece büyük insan topluluğudur.⁴

Sosyolojik anlamda şehirler, *cemiyet* olarak nitelendirilmeye daha yakın görünmektedir. Ancak günümüzde eğitim öğretim imkânları ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, iç ve dış göçlerin etkisi ve çeşitli teknolojik gelişmelerin meydana getirdiği sosyal değişikliklerden ötürü köy ve şehirler arasında cemaat ve cemiyet bakımından net bir ayırım yapmanın zorluğu ile karşı karşıya kalındığı görülmektedir.⁵ Bununla beraber köy ve şehir toplumlarının yapısal olarak; nüfus yoğunluğu ve homojenliği, toplumsal hareketliliği, toplumsal tabakalaşması, mesleki alanlarda, çevreye yerleşme bakımından, göç yönünden, toplumsal ilişkiler bakımından farklılaşmalara sahip olduğu, İbn Haldun'dan Zimmerman'a kadar birçok sosyolog tarafından ortaya konmaktadır.⁶ Bu tür farklılaşmalara sahip sosyal yapıyı içeren yerleşim alanlarında, çeşitli faktörlerin de etkisiyle dini anlama ve yaşama bakımından farklılaşmaların olabileceğini söylemek, yadsınamayacak bir durum olarak görünmektedir. Çünkü ilkel ve az farklılaşmış toplumlarda bile cinsiyet, yaş, sosyal mevki, sülale, zenginlik, meşguliyet, toplumsal farklılıkların belirlenmesinde temel faktörler olup, bu durum dinî faaliyetlere de yansırken⁷ coğrafi ve iklim şartlarının etkilediği fiziki mekânsal alanların, dinin sosyal hayatta karakterini belirleyici bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Din Hizmeti Verilen İnsan ve Çevresi

Kendilerine din hizmeti sunulan fertler ya da gruplar belirli bir çevrede yaşarlar ve o çevre şartları içerisinde sosyalleşirler. Fiziki ve sosyal olmak üzere iki yönüyle ön plâna çıkan bu çevre, insanın yaşama koşullarını belirlediği gibi, kültürel ve sosyal şartlarını da belirlemektedir.

Doğal açıdan dağlık ve düzlük, kuruluş ve teknolojik gelişimi itibariyle köy, kasa-ba, şehir ve dünya kenti olarak nitelendirilen büyük metropoller insanın fiziki çevresini oluştururken, bu fiziki çevrede insan, aynı zamanda sosyal ve kültürel çevresini bulmaktadır. 21. yüzyıla damgasını vuran iletişim vasıtalarının sunduğu imkânlarla belirli düzeyde olan insanların sosyal ve kültürel çevresi kendi yaşadığı fiziki çevreyi de aşmakta, dünyanın öbür ucuna kadar ulaşabilmekte, başka kültürel ve sosyal çevreler de insanın kendi yaşadığı sosyal çevreye dahil olabilmektedir. Bu durumu aşağıda

⁴ A.g.e., s. 358.

⁵ Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitapevi, 4. baskı, İstanbul 1986, s. 7.

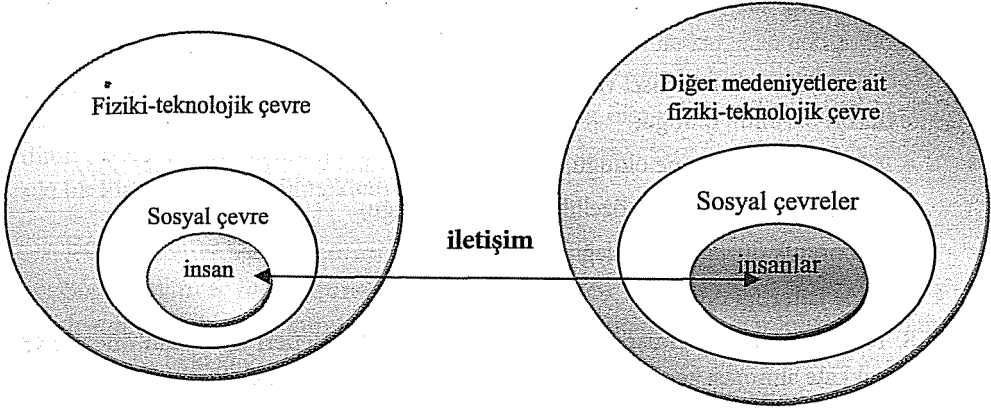
⁶ Türkdoğan, *Köy Sosyolojisinin Sorunları*, 2. baskı, İstanbul 1977, s. 63-64.

⁷ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü. Yay. Kayseri 1993, s. 245.

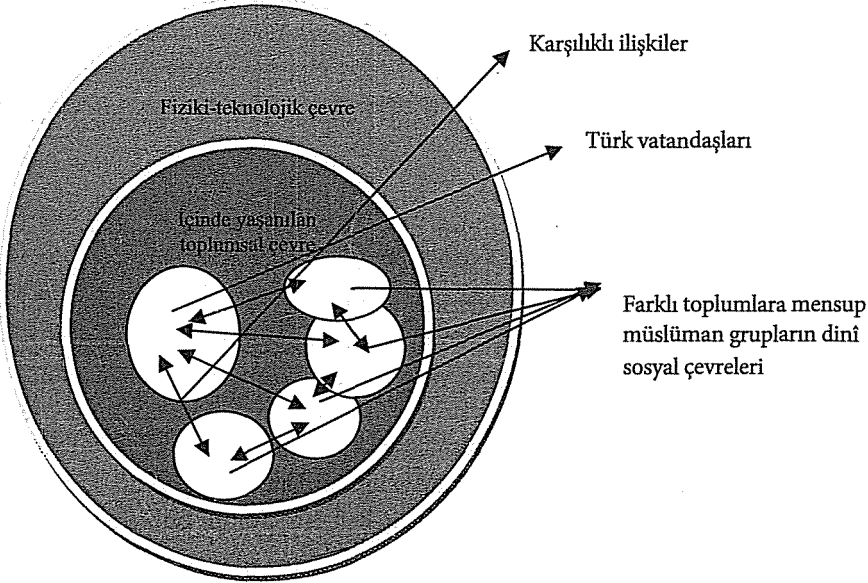
⁸ P. A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (Çev. M. M. R. Öymen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994, s. 106.

verilen iki şekil üzerinde izah etmek daha açıklayıcı olacaktır.

Türkiye’de yaşayan bir kişinin kendi sosyal ve fiziki çevresi ve diğer medeniyet havzalarında yaşayanlarla ilişkisini gösteren şekiller.

Yurt dışında yaşayan bir kişinin yaşadığı ve ilişki içinde bulunduğu çevre

Yaşadığı fiziki ve sosyo-kültürel ortamda aile gibi tabii bir gruba mensup olan insan belirli amaçlar üzerine kurulu birlikteliklere, örgütlere bağlı olabilmekte, belirli bir mesleğe ve buna bağlı bir ekonomik düzeye sahip olmakta, belirli bir ideoloji ya da siyasi görüşü benimsemekte, dinin farklı yorumlarından kaynaklanan belirli bir inanca bağlı olarak dini grup ya da cemaatlere mensup olmakta ve bu çerçevede tutum ve davranış sergilemektedir.

Din hizmetinin muhatabı olarak genel hatlarını çizdiğimiz bu çerçevede biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklere sahip olan insanın:

1. Hangi fiziki-mekânsal çevre ve şartlar içinde yaşadığı,
2. Ne tür bir sosyal grup içinde yer aldığı ve nasıl bir sosyalleşme içinde bulundu-
ğu,
3. Biyolojik ya da bedensel ve zihinsel olarak özürlü olup olmadığı ve şayet özürlü
ise ne tür bir özrünün olduğu,
4. Kültürel bagajının ne olduğu,
5. Psikolojik olarak ne tür özelliklere sahip olduğu,
6. Ekonomik düzeyi ve mesleğinin ne olduğu,
7. Dine karşı ilgi durumu,
8. Nasıl bir tarihi geçmişe sahip olduğu vb., din hizmetleri açısından önemle ve
özenle dikkate alınması gereken temel hususlar olarak belirmektedir.

İnsanı, insanın yaşadığı çevreyi bu çevreyle kurulan iletişimde ortaya çıkan yeni durumları, değişim ve dönüşümleri dikkate almaksızın verilen din hizmeti muhatabı-
na ulaşmayacaktır. Ulaşsa bile etkide bulunmayacak belki de tersine bazı olumsuz
tepkiler oluşacaktır.

Fizikî-Mekânsal Çevre ve Din

İnsanların yaşamış oldukları doğal ve teknolojik çevrenin yanında mekânsal yer-
leşim alanlarının onlar üzerinde yaptığı etki, hiç bir zaman yadsınamaz. Çünkü her
toplum, biyolojik miras, kültür, grup tecrübesi, fertlerin kendine özgü tecrübeleri ve
özellikle kültürün ve şahsiyetin içinde geliştikleri sınırları belirleyen fizikî-tabii çevreye
bağlı olarak terbiye, taklit ve telkin süreçleri ile kendi kültürel taleplerine, kendi doğru
ve yanlış standartlarına, örflerine, müesseselerine ve kıymet hükümlerine uygun dü-
şen davranışları benimsetmek suretiyle ilgi ve davranışlarını belirli tarzda geliştirdiği
bir şahsiyet tipi yaratır.⁹ O halde kültürel çevreyle birlikte fizikî-mekânsal çevre, şahsi-
yet tipini şekillendirici bir karakter taşımaktadır. Bundan ötürü kültür muhitleri ve
fizikî-mekânsal çevre değiştikçe, inanç ve tutumlarda ve şahsiyet tipinde de değişiklik-
lerin mevcudiyeti göze çarpar. Göçebe kültürüne sahip bir cemiyetle yerleşik kültüre
sahip bir cemiyette hakim olan inanç ve tutumların, şahsiyet tipinin birbirine aynen
uygun olması mümkün değildir.¹⁰

İçinde yaşadığı coğrafi, sosyolojik şartların izlerini taşıyan¹¹ ve inanan bir insanın,
söz konusu şartlara göre dini yaşamasından daha doğal hiç bir şey olamaz. Çünkü din,
kutsal olan vahyin belirli bir coğrafi ve fizikî alanda değişik faktörlere bağlı olarak

⁹ Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s.136-137.

¹⁰ Bilgiseven, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1977, s. 106.

¹¹ İbni Haldun, *Mukaddime* (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İstanbul 1982, s. 340-353.

kültürü ve şahsiyeti belirlenen insan zihnine ve onun zihninden objektif hayata intikalden itibaren, vahy metninden anlaşıldığı ve çevre şartlarının elverdiği ölçüde yaşanan bir olgudur. Bu durumda bir yönüyle kutsalla kurulan bağla belirlenen din, diğer yönüyle bir toplum olayı olması bakımından sosyal bir karaktere sahiptir. Dinin sosyal bir karaktere sahip olması, onun öteki toplum olayları ile karşılıklı etki-tepki ilişkilerinin yanında belli ölçülerde coğrafi değişkenlere bağlı bulunması demektir.¹² O halde her ne kadar tek başına yeterli olmaktan uzak olsa da, yorumlanan ve yaşanan dinin karakterlerini belirleme açısından fizikî-mekânsal çevre ile din arasında oldukça sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir.¹³

Sosyalleşme Çevresi

Sosyal bilimler literatürüne E. Durkheim'le giren¹⁴ "sosyalleşme" kavramı, "kişinin içinde yer aldığı toplumsal kurumların, daha genelde, yaşadığı kültürel ortamın kendisinden beklediği şekilde davranmayı ve diğer bireylerle uyum içinde yaşamayı öğrenme süreci"¹⁵; "Kişinin hayatı boyunca sosyo-kültürel çevresinin öğelerini öğrenmesi, içselleştirmesi, bunları kendi üzerinde etkili olan aktörler ve kendi deneyimleri sayesinde şahsiyetine mal etmesi ve yaşamakta olduğu sosyal çevreye uyum sağlaması"¹⁶ olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle sosyalleşme "ferdin içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alması ve kendi içinde 'özdeşleştirmek' suretiyle şahsiyetine mal etmesi ve böylece çevresine uyum sağlama sürecidir."¹⁷ Bu sürecin gerçekleşmesi bazı ön koşullara bağlıdır. Bunlar ferdin içinde sosyalleşebileceği bir toplumun varlığı, ferdin yeterli ve gerekli biyolojik ve kalıtsal özelliklere sahip olması ve yine ferdin diğer insanlarla doğası gereği birtakım ilişkiler kurma isteği içinde bulunması, birtakım deneyim ve beceriler kazanmasıdır.¹⁸

Bireyin sosyalleşmesinde önemli derecede rol oynayan psikolojik yapının oluşmasında biyolojik ve kültürel öğelerin taşıdığı görece öneme ilişkin iki temel görüşten söz edilmektedir: Birinci görüş; kalıtsal özelliklerin kişilik gelişimindeki etkilerini "fizikî-bedensel yapı" ile sınırlamakta, çevreye uyumu sağlayan zekâ, yetenek gibi etkenlerin ise bireyin kültürle ilişkisi sonucunda, sosyalleşme sürecinin niteliklerine göre oluşa-

¹² Günay, "Modern Sanayi Topluluklarında Din I", E.Ü.İ.F Dergisi, Kayseri 1986, Sayı: 3, s. 43.

¹³ P. A. Sorokin, a.g.e., s. 105.

¹⁴ Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 210.

¹⁵ Demir, Acar, a.g.e., s. 332.

¹⁶ Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*, I. Action social, ed. HMH, Paris 1968, s. 132;

¹⁷ Günay, "Türkiye'de Dinî Sosyalleşme", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, İlahiyat Vakfı yay., Ankara 1981, s. 193; *Erzurum Kenti ve Çevre Köyleri...*, s. 217.

¹⁸ Frederick Elkin, *Çocuk ve Toplum, Çocuğun Toplumsallaşması* (çev. N. Gündoğan), Gündoğan yay., Ankara 1995, s. 15.

cağını savunmaktadır. İkinci yaklaşım ise, kültürel-toplumsal etkeni yadsımamakla birlikte, bireyin topluma “genetik” yollarla önemli ölçüde doğarken hazır olarak katıldığını öncelemektedir.¹⁹ Bu bağlamda bugün “genler” konusunda yapılan araştırmalar²⁰ kişinin davranışları konusunda genlerin etkili olduğunu belirtse de, gerçekte kalıtsal özelliklerle, kültürel etkenlerin birbirinden ayrı olarak işlev gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü insan doğuştan biyolojik olarak birtakım potansiyel özelliklere sahip olsa da, bunları nasıl kullanacağı ve değerlendireceği içinde bulunduğu toplumsal, kültürel çevreye bağlı olmaktadır.²¹

Sosyalleşme olgusunda biyolojik olarak saptanmış görelî bir karmaşık davranış modelini içeren²² “biyolojik kökenli güdüler”²³ rol oynadığı gibi “sosyal güdüler”²⁴ de rol oynar. Bununla birlikte insan davranışlarında öne çıkan en önemli unsur akıldır.²⁵ Şu halde insan davranışları ne sadece içgüdülere ne de sosyal güdülere bağlıdır. Belli bir ölçüde akla ve ona bağlı hususlarla da ilgilidir.²⁶

Sosyalleşme bir süreçtir. Bu süreç, çocukluk ve gençlik dönemlerinde girilen gruplarda geçerli olan değer, tavır ve rol beklentilerine göre benliğin ve şahsiyetin oluşmasıyla devam etmektedir. Böyle bir süreçte içinde yaşanılan grup, toplum, eğitim, taklit ve telkin süreçleri ile kendi kültürel taleplerine, kendi doğru ve yanlış standartlarına, örflerine, müesseselerine, norm ve değerlerine uygun düşen davranışları benimsetmek suretiyle bir fert yetiştirirler. Bütün bu değerlerin aşılmasıyla söz konusu toplumda yaygın olan bir şahsiyet tipi oluşturulur.²⁷

Meşguliyet Alanları ve Ekonomik Durum

İnsanın meşguliyet alanları, ona günlük yaşam biçimi vermekte, onu dine yaklaştıran ya da uzaklaştıran düşüncenin geçici fırsatlarını meydana getirmektedir.²⁸ Toplum içinde fertlerin meşguliyet alanları, ilkel toplumlardan günümüze önemli derecede sosyal farklılaşmalara neden olmaktadır.²⁹

Ekonominin hayatın her yönünü belirlediği bu çağda ekonomik yönden çeşitli sınıf ve kategorilerde bulunan insanlara götürülen din hizmetinin bu olgulardan haber-

¹⁹ Barlas Tolan, *Toplum Bilimlerine Giriş*, Savaş yay., Ankara 1983, s. 7.

²⁰ Bu tür araştırmaların sonuçları için bkz. *Hürriyet Gazetesi*, 25.06.2000.

²¹ Tolan, s. 7.

²² Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi, Kuram ve Sorunlar*, 3. baskı, Ankara 1984, s. 29.

²³ Muzaffer Şerif, Carolyn W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş I* (çev. M. Atakay, A. Yavuz), Sosyal yay., İstanbul 1996, s. 372 vd.

²⁴ Şerif vd. *a.g.e.*, s. 389 vd.

²⁵ Günay, *Türkiye’de Dinî Sosyalleşme*, s. 193-194.

²⁶ *A.g.e.*, s. 193-194.

²⁷ Şahsiyetin oluşumu için bk. Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji*, İFAV yay., İst. 1999, s. 144. Şahsiyetin gelişmesine tesir eden faktörler için bkz. Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, s. 136 vd.

²⁸ Gabriel Le Bras, *Etude de Sociologie Religieuse*, ed. Puf, Paris, 1956, s. 361.

²⁹ Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, s. 244.

siz bir şekilde monoton bir düzeyde verilmesi elbette gerçeklerle bağdaşmaz. Ekonomik durumu iyi olan bir kişinin ya da çocuğun biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden problemleri az ya da farklı olabileceği gibi tersine fakir durumda bulunan kişi ya da çocukların problemleri daha fazla ve daha farklı olacaktır. Diğer yandan ekonomik durumuna bağlı olarak kişilerin dine yaklaşımı farklı düzeylerde olabileceğinden bunun da din hizmetine etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Biyolojik Durum

İnsanların biyolojik ve bedenî ihtiyaçları en başta gelen tabii ihtiyaçlardır. Bunlar günlük hayatımızda en basit yeme içme olayından tutunuz da ilmi olarak ortaya konmuş ya da konulacak biyolojik ihtiyaç ve gereklilikleri içermektedir. Bu biyolojik ihtiyaçların din hizmetleri yönünden ayrı ayrı değerlendirilmesi ve hizmetlerin sunulmasında gözetilmesi gerekmektedir. Örneğin bugün zihinsel ya da bedenî olarak özürlü bulunan ya da çocuk yaşta olan yahut 40-50 yaşında olan insanlara din hizmetinin gereği olarak verilen dinî eğitim ve bu maksatla gerçekleştirilen yayın hizmetleri onların şartlarına göre düzenlenmediği takdirde başarıya ulaşması oldukça zordur. Şüphesiz bu tür zorluğu aşmak aynı zamanda din hizmeti ve eğitimi sunan kişilerin de sürekli kendisini yenileyen, sahasında uzmanlaşmaya çalışan kimseler olmasını gerektirir.

Biyolojik olarak doğumundan ölümüne kadar devamlı olarak gelişen, geliştikçe değişen insanlara, bu değişme ve gelişmelerine uygun din hizmetinin plânlanması ve sunulması elzemdir. Küreselleşen ve küçülen dünyada, gelişen teknoloji ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla evimizin içine kadar giren farklı din ve kültürlerin, değişik yaşam biçimlerinin şekillendirdiği insanımıza, gençlerimize verilecek din hizmetlerinin metodolojik olarak hâlâ birtakım tekrarlardan kendini kurtaramaması, herhalde üzerinde düşünülmesi gereken en önemli hususlardan biridir.

Psikolojik Özellikler

Psikolojik olarak gelişme çizgisi biyolojik gelişmesine bağlı olan insana sunulan hizmette ferdî ve psikolojik özelliklere dikkat edip önem vermek, hizmetin kalitesini artıracak gibi kişilere önem vermenin de bir tezahürü olacaktır. Ferdin derûnî olarak hissedip yaşadığı ya da yaşamaya çalıştığı din, eğer uygun bir şekilde öğretilmez ve gerekli şartlar yerine getirilemezse psikopatolojik rahatsızlıklara yol açacaktır.* Öte yandan tatmin edilemeyen duyguların yeri insanın ruhuna pek uygun olmayan başka şeylerle doldurulacak, bu da kişide ferdî ve ahlâkî bozukluklara yol açacaktır. Şüphesiz burada sorumluluğun çoğu bu hizmeti götürenlere düşmektedir.

Ferdî ve sosyal hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen dinin sunulmasında,

* Bu bağlamda biz gerek yurt içinde gerekse yurt dışında Hizbullah türü dinî grupların oluşumunda, "dinî sosyalleşme"nin ilk dönemlerinde, psikolojik ve pedagojik olarak dikkate alınması gereken hususlarda ihmâllerin etkisinin çok büyük bir yer işgal ettiğini düşünüyoruz.

günümüzde fertle fert, fertle toplum, toplumla devlet ilişkisi, sosyal gelişme, sosyal bütünleşme, sosyal farklılaşma gibi sosyolojik olgularda dinin ne derecede rol oynadığı, gerçek dinle halkın anladığı mânadaki din anlayışının bu olgulara yaklaşımı ve ne şekilde tezahür ettiği, olumlu ve olumsuz yönlerin neler olduğu sorulması gereken sorulardır. Bu ve buna benzer sorularla din hizmetinde göz önünde bulundurulması gereken plân ve projeler hazırlanmalı, esas olarak ferdin sosyalleşmesi ve sosyal entegrasyonunda dinin rolü ortaya konmalıdır. Sosyal bilimlerin verilerine dayanmayan, bunlardan habersiz olarak verilen din hizmetleri başarısızlığa ya da eksikliğe mahkûmdur.

Kültürel Bagaj

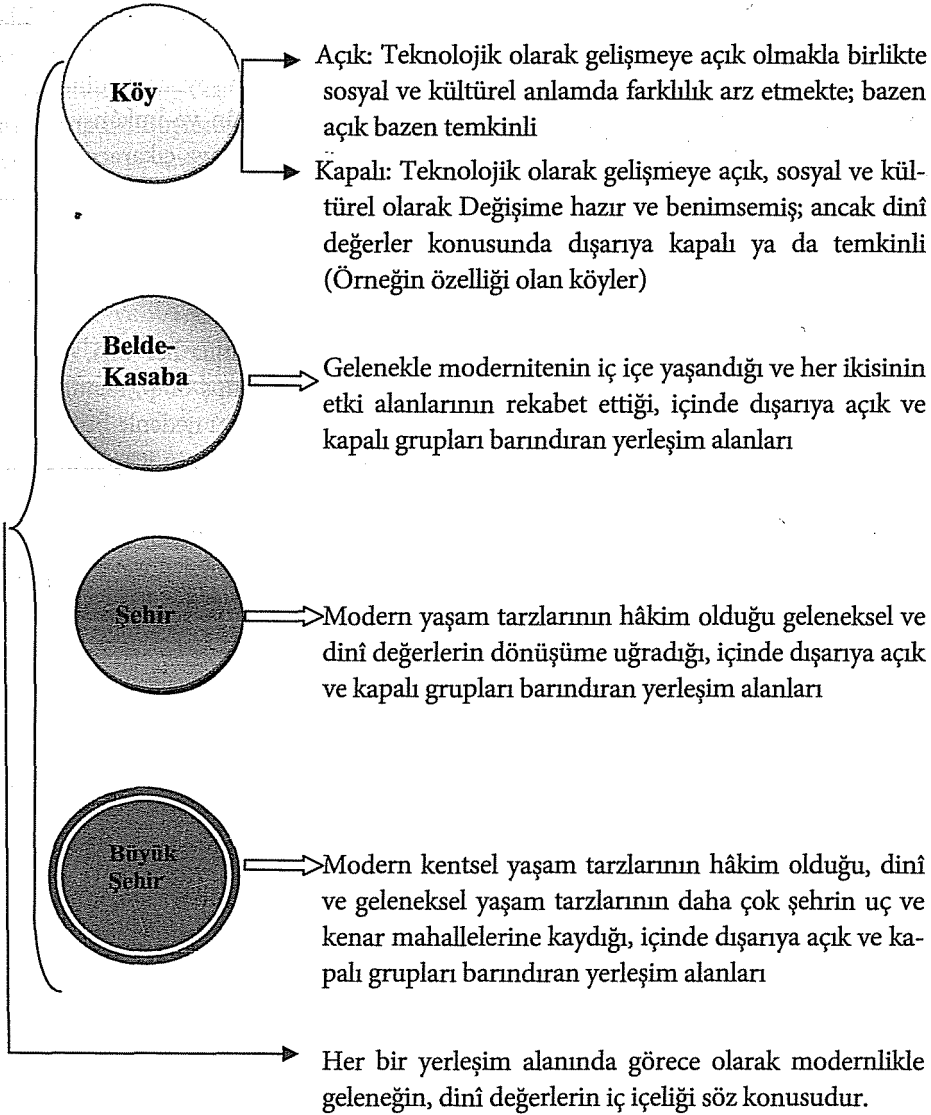
Kültür “birey ya da topluluğun yaşam tarzını biçimlendiren örf, âdet, gelenek ve görenek ile alışkanlıklar, davranışlar ve inançlar”³⁰ mânasına gelmektedir. İnsanlar biyolojik anlamda bir insan dünyasından sıyrılıp, doğumundan itibaren beşerî anlamda kültürel bir evren içinde yaşarlar. Din, belirli bir kültüre sahip olan insanı ve onun meydana getirdiği toplumları muhatap alır.

Sosyal müesseselerden birini ve en önemlisini oluşturan kültür’ün insan tarafından oluşturulan bir ürün ve aynı zamanda insanın kültür tarafından şekillendirilen bir varlık olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Batı’da kültür sosyal hayatı belirleyen bir unsur olup dinin bu kültürün alt bir bölümünü oluşturduğu kabul edilir. Yani bir mânada dini de belirleyen kültürdür. Oysa İslâm dünyasında kültürü münzel anlamdaki din tamamen belirlemese de, ondan hareketle oluşturulan din anlayışı kültürü belirlemede ya da ona büyük bir şekilde etki etmektedir. Bu duruma göre İslâm ülkelerinde kültürü sadece beşerî olarak üretilen düşünceler değil, aynı zamanda Vahy’in belirlediği hususlar şekillendirmektedir. Dinin esasını oluşturan vahiy, kültürümüze tesir ettiğine göre mânevî değerlerimizi ve fizikî çevremizi oluşturan kültürün insanımızı şekillendirdiği de apaçıktır. Din hizmeti sunulan farklı yaştaki insanların her biri bu kültürden şöyle ya da böyle etkilenmiş olduğu gibi iletişim araçları ve diğer imkânlarla başka kültürlerden de etkilenmiş olabilirler. O halde bu tür özelliklere sahip olan insan ve ilişkilerinin dikkate alınması ve bu bağlamda sosyal bilim verilerinden yararlanma din hizmetlerindeki verimliliği artıracaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın din hizmeti sunduğu alanları fiziki ve mekânsal olarak dikkate aldığımızda Türkiye ve Türkiye dışı olmak üzere çok geniş ve geniş olduğu kadar oldukça karmaşık bir alana yayıldığını görürüz.

Türkiye’de din hizmeti alanları köy-belde, kasaba, şehir ve büyük şehir olarak nitelenen yerleşim alanlarından oluşmaktadır.

³⁰ Demir, Acar, *a.g.e.*, s. 224.

Bu yerleşim alanlarının her birinin fizikî teknolojik çevresi, sosyal ortamı, bu sosyal ortamlarda oluşan toplumsal gerçeklik, toplumsal gerçekliği belirleyen faktörler genelde benzer özellik taşıyıcılar da daha özele inildiğinde oldukça farklı ayrıntıların ortaya çıkacağı müşahedelerle bilinen bir husustur.

Türkiye dışında verilen din hizmetleri alanları dikkate alındığında Avrupa, Amerika, Avustralya, Asya kıtalarında yer alan farklı ülkelerde yerleşik ve göçmen olarak yaşayan vatandaş ve dindarlara, soydaşlara verilen hizmetler önümüze çıkmaktadır.

Avrupa'nın farklı ülkelerinde, ABD ve Avustralya'da göçmen olarak yaşayan va-

tandaşlarımızın ve dindaşlarımızın durumu kendilerine bağlı özelliklerle yaşadığı ülke ve çevre koşullarının imkân ve imkânsızlıklarıyla şekillendiğinden ayrı ayrı incelenmeyi beklerken, Balkanlarda ve Asya’da yerleşik olarak yaşayan soydaş ve dindaşlarımızın durumları yine bulundukları ülkelerin sundukları imkân ve imkânsızlıklarla şekillenmekte ve kendi şartları çerçevesinde nasıl olduğunu ortaya çıkaracak incelemeleri beklemektedir.

Bütün bu inceleme ve araştırmalar sosyal bilimleri teşkil eden bilim dallarınca ayrı ayrı ya da disiplinler arası bir yaklaşımla yapılmayı beklemekte ve din hizmetlerinin nasıl olması gerektiğine yön verecek potansiyel verileri içermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Avrupa Birliği ülkelerinin her biri, “Judeo-Kretien” ya da “Greko-Latin-Kretien” kültürüne göre yapılanmış olup, kendi tarihi, sosyal ve dinî durumlarına göre görece bir durumu içerirler.³¹ Bu nedenle bu ülkelerde yabancı, azınlık durumunda olanların kendi kültürü ve dinlerinin icaplarına göre yaşamalarının imkânlarını elde etme ve mevcut imkânları geliştirme, ancak o ülkelerin kendi özel şartları bağlamında din-devlet ilişkilerini, evrensel düzeyde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin getirmiş olduğu imkânları, bölgesel düzeyde Avrupa Birliği’nin getirdiği kararları iyice tetkik etmek ve bunların gereğine göre hareket etmekle sağlanabilir.

Örnek olması açısından Fransa’ya³² ilişkin öne çıkan bazı hususları sizlerle paylaşmak isterim.

AB ülkesi olan Fransa’da din-devlet ilişkileri laiklik çerçevesinde uygulanmaktadır. Ne var ki bu uygulama da kendine özgülüğü içermektedir.

Fransız laikliğini belirleyen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1950’de AB Temel Hürriyetler ve İnsan Haklarını Koruma Antlaşmasının (mad. 9/1) aşağıda belirteceğim haklara atıflarda bulunması din hürriyeti ve bu ülkede verilecek din hizmetleri açısından dikkat çekicidir.

³¹ Bilgi için bk. *Religions et Laïcité dans l’Europe des Douze*, Paris, ed. Syros, 1994 (Çev. Fazlı Arabacı, *Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, da yay., İst. 2003).

³² Fransa’da III. Cumhuriyetle ilân edilen dinle devletin ayrılığı, Fransız Devriminin akabinde kiliseyle yapılan ve lâikliğin ilk adımı olarak kabul edilen 1801 konkordota(anlaşma)sıyla başlayıp, ikinci adımı oluşturan 1 Temmuz 1901 dernekler yasası ve 1801 konkordotasını kaldıran 9 Aralık 1905 yasasıyla resmen onaylanıyor ve bundan böyle devletin ne resmî dini ne de ayrıcalıklı dini olduğu beyan ediliyor. Bu yasaya bağlı olarak, Katoliklik ayrıcalıklı din olmaktan çıkıyor ve devletin dinlere karşı (Katolik, Protestan, Yahudilik ve İslâm) eşit davranması ilkesi benimseniyor. Fransız lâikliğinin en önemli hukukî dayanağı, devletle kiliselerin birbirinden ayrılması ile ilgili kanun ve bundan doğan hukuktur. Bu hukuk vicdan hürriyetini sağlıyor ve dinlerin serbestçe yaşanmasını garanti ediyor (madde 1). Şu halde dinin özerkleştirilmesinin sosyolojik kavramı dinî hayatın ne kolektif olarak yerine getirilmesinin yokluğunu, ne de (genel dinî amaçlı örgütleri ifade eden) kiliseleri bir tür “özel kulüp” durumuna indirgemeyi ifade ediyor. Aksine (madde 25’e göre) dinlerin ayinleri kamusaldır ve (dinî tören vb.) dışarıda yapılan gösterilere kamu idaresi kanununa uygun olarak müsadde edilmiştir.

Bilindiği üzere İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne din-devlet ilişkilerini belirleyen laiklik ya da sekülerlik kavramlarına değinmemekte, din-devlet ilişkilerini belirleyen laiklik ya da sekülerlik uygulaması ne olursa olsun o, "din hürriyeti"ni vurgulamaktadır. Böylece devlet karşısında insan haklarını önceleyen beyanname, devletle sivil toplum arasında bir ayrımı öne çıkarmaktadır. Bir yönüyle din hürriyetini öncelerken, aynı zamanda dinle devletin ayrılmasını içeren bu hüküm, laikliği din hürriyetinin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kabul etmektedir.³³

Söz konusu beyanname din hürriyeti derken bunu geniş anlamda ele alarak sadece inançlar ve ibadetlerle bunların gerçekleştirildiği ibadet yerleri bağlamında değil, toplumsal alanda benimsenen dinin farklı şekillerde tezahürü, ferdi ve kolektif olarak pratiklerinin gerçekleştirilmesi, eğitim vb. durumları da içermektedir. Diğer yandan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, herkesin düşünce, inanç ve din özgürlüğüne sahip olduğunu belirtirken kişinin kabullendiği dinini ve inancını değiştirmeye de hakkı olduğunu bildirmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan maddelerin hemen hepsi 1950'de AB Temel Hürriyetler ve İnsan Haklarını Koruma Antlaşmasında (mad. 9/1) kabul edilmiştir. AB'nin almış olduğu kararlar da Mayıs 1974 ve Kasım 1980'de aynen kabul edilmiştir.³⁴

Yabancıların kendi kültürünü muhafaza etmelerinde ve mensup oldukları din konusunda Fransız yasaları dolaylı da olsa müslümanların örgütlenmesine, dinî, kültürel ve sosyal faaliyetlerde bulunmasına imkân tanımaktadır. İslâm gibi (yorumlanması itibarıyla) sosyal hayatın her yönüne şekil veren, dinî ve kültürel boyutlarda ayırma gitmeyen bir dine mensup müslümanlar için uygun gelmeyen 1905 yasının dışında, normal derneklerin kurulmasını içeren 1901 yasası ve bu yasaya göre kurulan derneklerin tüzüklerinde belirttikleri "ibadet yeri açma" ve "dinî faaliyetlerini sürdürme" imkânını getiren 2 Ocak 1907³⁵ yasası bunun teminatıdır. Kısıtlı da olsa 1901 yasasına göre kurulan kültürel amaçlı dernekler diğer faaliyetlerinin yanında dinî faaliyetlerini de yürütebilmektedir. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere, AB çerçevesinde yapılan uluslararası antlaşmalar Fransa'nın iç hukukundan önce gelmekte ya da onu bağlayıcı bir özelliğe sahip bulunmaktadır.³⁶ Diğer yandan Fransa'da 1946 anayasasının 13. maddesi din özgürlüğünden ve nötr, tarafsız

³³ Maurice Barbier, *La Laïcité, L'Harmattan*, Paris, 1995, s. 120.

³⁴ A.g.e., s. 121.

³⁵ Madde 5: A défaut d'associations culturelles, les édifices affectés à l'exercice du culte, ainsi que les meubles les garnissant (...) pourront être laissés à la disposition des fidèles et des ministres du culte pour la pratique de leur religion" (Dinî dernekler bulunmadığında ibadete tahsis edilmiş binalar ve mobilyaları (...) dinlerinin gereğini yerine getirmeleri için din adamları ve inananlarına bırakılabilecektir). Jean-Paul Burdy ve Jean Marcou, "Textes officiels français sur la laïcité", in: Cemoti, n° 19, Ocak-Haziran 1995, s. 304.

³⁶ Fransız anayasa profesörlerinden Maurice Barbier'e göre 1905 ve 1901 yasalarının getirmiş olduğu kısıtlamalar uluslararası hukukun vermiş olduğu hakkı kaldıramaz. Dolayısıyla bu kısıtlamalar uygulanamaz ve değiştirilmelidir (Maurice Barbier, a.g.e., s. 122-123).

bir laiklikten bahsetmekte, aynı şekilde ekim 1946 anayasası üzerine yapılan tartışmalar din hürriyetinin hizmetinde bir laik anlayışını ortaya koymaktadır. 1958 Anayasasının 2. maddesi Fransa'nın "bütün inançlara saygı" gösterdiğini belirtmektedir.

Fransa'da 1980-1985 yılları arasında iş yerlerinde ve diğer alanlarda ibadet yeri problemi üzerine sayısız müzakere ve yorum yapılmıştır. Birçok yerde, kapatma tehditleri veya kamulaştırma yoluna gitme gibi, cami açılması için karşılaşılan problemler, Fransız toplumunun hâlâ büyük bir kesiminde müslümanların kendi kimlik ve kültürlerini koruma hakkını reddetme inancının devam ettiğini ortaya koymaktadır. Oysa 1981'de Birleşmiş Milletlerin almış olduğu karar "bir dinin öğretim ve ibadetinin yapılması için, ibadet yeri yapım ve bakımı hürriyetini öngörmektedir".³⁷ Ancak bu tür hak ve hürriyetlerin tanınması pratikte her zaman uygulanamayabilmektedir. Az önce zikrettiğimiz tartışmalar bir yana, iktidara gelen partilerin uygulamaları ve bunlara dolaylı dolaysız etki yapan bazı ırkçı yapılanmalar da söz konusu hak ve hürriyetleri kısıtlayabilmektedir.

Son derece katı gibi görünen Fransa'nın din devlet ilişkilerindeki uygulamalarının en ilginç yanı Almanya sınırında bulunan Alsace-Moselle bölgesinde uygulanan rejimdir. Söz konusu bölge Fransa'da okulların lâikleştirilmesi ve devletle Kilisenin ayrılması esnasında (1871-1918) Almanya'nın yönetiminde olduğundan Konkordota (Kiliseyle devlet arasında yapılan anlaşma) ve 1802 kanununun maddeleri korunmuş ve 1918'de Fransa tarafından tekrar geri alındığında bu durum aynen muhafaza edilmiştir.³⁸ 1924'de solun iktidara gelmesiyle Herriot hükümeti burada lâik kanunları ve dinle devlet ayrılığını uygulamak istese de karşılaşılan güçlükler karşısında "dinî cemaat ve dinleri" içeren kanun 1 Haziran 1924 kanunuyla muhafaza edilmiştir. 1956-1957'de Guy Mollet hükümeti ile Vatikan tarafından hazırlanan bir proje bu rejimin kaldırılmasını öngörüyordu. Fakat yapılan gösteri ve muhalefet ve özellikle Strasbourg Başpiskoposu Mgr. Weber'in istifa tehdidi karşısında projeden vazgeçilmiştir.³⁹ Devlet tarafından tanınan Katolik, Lutherci, Reformcu mezhep ve Yahudi dinlerinin durumlarında bir değişiklik olmamıştır. Bu dinler ve bunların bir kısım müesseseleri, bugün kamu kurumu özelliğine sahiptir. Bunlardan Katoliklerin, Starsbourg, Metz şehirlerinin piskopos ve yardımcılarını Vatikan'la görüştüktan sonra ve Lutherci kiliselerin denetleyicilerini ve idarecilerinin üç üyesini cumhurbaşkanı tayin eder. Diğerleri hükümetin onayıyla atanır. Devlet tarafından tanınmayan dinler, 1958 Anayasasının 2.

³⁷ *Résolution 36/25* sayı ve 25 Kasım 1981, (art. 6)

³⁸ Marie Zimmermann, "L'application actuelle des articles organique du culte en Alsace et en Moselle" (Alsace ve Moselle'de Dinî Organik Maddelerin Güncel Olarak Uygulanması), in: Jean Schlick(dir.) "Eglises et Etat en Alsace et en Moselle. Changement ou fixité?" (Alsace ve Moselle'de Kilise ve Devlet. Değişim mi yoksa Değişmezlik mi?), Strasbourg, Cerdic-Publications, 1979; Jean Schlick, "Eglises et Etat en Alsace et en Moselle" (Alsace ve Moselle'de Kilise ve Devlet), in: *Conscience et Liberté*, 32.2^e Semestre 1986, s. 73-78.

³⁹ Robert Lecourt, *Entre l'Eglise et l'Etat. Concorde sans concordat (1952-1957)* (Devlet'le Kilise Arasında. Konkordasız Anlaşma), Paris, Hachette, 1978, s. 167-173.

maddesinde belirtilen “din ve inanç özgürlüğü”nden faydalanarak örgütlenirler.⁴⁰ Bu bölgedeki uygulama devletin tanıdığı dinlerin görevlilerine maaş vermeyi ve dolayısıyla kontrol etmeyi de gerektiriyor. Dinle devletin ayrılmadığı bu durumda lâikliğin uygulandığı söylenemez. Aynı şekilde söz konusu bölgede yine tarihî ve konjonktürel sebeplerden dolayı lâiklik eğitimde uygulanmaz. Önceden zikrettiğimiz dört dinin “din eğitim ve öğretimleri” ilköğretim kurumları ve liselerde devam etmektedir. Buralarda ders verenler ilgili dinlerin mensubu olup, devletten maaş alırlar. Liselerde din eğitimi mecburîdir. Strasbourg’da (XVI. yy’da kurulan Protestan ve 1902’de Vatikan ile Alman Hükümetinin anlaşmasıyla kurulan Katolik) iki İlahiyat fakültesi Starsbourg-II Üniversitesine bağlı olarak öğretimine devam etmektedir. Bunların öğretim üyeleri Fransa devleti tarafından tayin edilmekte ve Katolik İlahiyat için Vatikan’ın olur’u alınmaktadır. Diğer yandan 1969’da kurulan Metz Üniversitesine bağlı bulunan “Dinî Pedagoji Merkezi” Vatikan ile Fransa arasında, 25 Mayıs 1974 tarihli anlaşmanın konusunu teşkil etmektedir. Şu halde, ilkokuldan üniversiteye kadar lâik bir cumhuriyetin çatısı altında din eğitimi, bu bölge yönetimi ile ilgili konkordota’da belirtilmemesine rağmen dinî, tarihî ve sosyolojik sebeplerden dolayı devam etmektedir. Devlet, 1946 Anayasası’nın kendisine vermiş olduğu bir hakla bu eğitim sistemini ortadan kaldırma gibi bir kanun kuvvetine sahip olmasına rağmen, gösterilen tepki ve muhalefetten dolayı ciddi bir şekilde bu uygulamayı kaldırmak istememiştir. Bu da gösteriyor ki, Fransa devleti burada lâiklik uygulamasını tepeden inme şeklinde ya da dışarıdan müdahale ile değil de, toplumun isteğiyle gerçekleşmesini istemektedir. 1918’den bu yana hiç bir değişikliğin yapılmadığı ya da yapılamadığı bu bölgede devletin yüce menfaatleri -ki, o mevcut halkın huzur ve güven içerisinde devlete bağlı kalmasını sağlamaktır-, lâiklik prensibinden önce gelmektedir.

Gerçekte, Fransa’da devletin yüce menfaatleri önde tutularak, lâiklik uygulaması zaman zaman esneklik göstermiştir. Bunun en canlı örneği Paris Camii’nin yapımında görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı’nın ertesinde Fransızlar bir yandan savaş esnasında Fransa için savaşıyor ve yaklaşık yüzbin (100.000) ölü veren müslüman askerlere iyi görünmek, diğer yandan sömürgecilik politikasını kuvvetlendirmek ve Yakın-Doğu, Kuzey ve Batı Afrika müslümanlarının desteklerini almak maksadıyla, Paris’te, bünyesinde cami de bulunan bir İslâm Enstitüsü kurmak için bir proje hazırlıyorlar. Millet Meclisine sunulan bu proje kabul görüp onaylanıyor. “Société des Habous et Lieux saints de l’Islam” adlı vakfa bu enstitünün kurulması için beş yüz bin (500.000) franklık kredi açılıyor ve 19 Ağustos 1920’de resmen ilân ediliyor.⁴¹ Bunun yanında Paris Belediyesi bu cami ve külliyesi için 6000 m² arsa alımına 1 milyon 620 bin frank yardımda bulunuyor. Bu olayda devlet ve Paris Belediyesi dinî bir kuruma finansal destekte bulunarak lâiklik ilkesini uygulamamıştır. Görüldüğü gibi, içerde lâiklik açısından çeşitli tepkiler almasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı’na bağlı dış politika ve

⁴⁰ Maurice Barbier, *a.g.e.*, s. 93.

⁴¹ “Journal Officiel”, *Lois et décrets*, 21 Ağustos 1920, s. 12 287.

sömürge ülkeleri ile olan münasebetlerin devamı açısından önemli görüldüğünden Fransa devleti dış politikasını içerde kabul ettiği lâikliğin önüne geçirmekten çekinmiyor ve dış politikanın menfaatine iç politikayı ikinci dereceye indirebiliyor.

Fransa'da lâik devlet dinî birtakım ihtiyaçları ihmal etmiyor. Liselerde, kolejlerde, hastane ve hapishanelerde⁴² ve orduda⁴³ ruhsal arınma için bir mekân (Aumônerie) ve din adamı (Aumônier) bulundurulmasına izin verip bizzat organize etmektedir. Devlet din otoriteleri ile ortaklaşa olarak farklı şekillerde söz konusu lise ve kolejlerde, Millî Eğitim Müdürü ve bölgenin dinî otoritesi ile belirledikleri din adamını velilerin ödediği ücretle; hastanelerde din yetkilisinin önerisi ile hastane baştabibi tarafından bir iş akdi ile görevlendirilip ücretleri halktan toplanarak; hapishanelerde Adalet Bakanlığı ve yine din otoritesinin müracaatı ile görevlendirilip, cezaevlerinin dışarıdan görevli personeli kabul edilerek, devletin sigortasından faydalanıp götürü bir ücretle; orduda üst düzeyde Katolik görevliler, Vatikan ve Savunma Bakanlığı ile ortaklaşa atanır. Orduda üç çeşit görevli vardır: Birincisi Savunma Bakanlığı tarafından atanıp ordu disiplinine uyan ve bir ücret alan, ikincisi kontratlı olarak çalışan sivil din adamı ve nihayet Savunma Bakanlığınca görevlendirilen gönüllüler.

Anlaşılabacağı üzere Fransa din-devlet ilişkilerinde dışarıdan katı görülmekle birlikte uygulamada din hürriyeti konusunda çeşitli imkânlar sunmaktadır.

Şimdi biraz da Fransa'da bulunan Türklerin genel sosyolojik özelliklerine bir göz atalım. Sosyolojik gelenekte sosyal organizasyon, cemaat ve cemiyet ya da arkaik toplum, şehirli toplum gibi farklı tiplerle; sosyal gelişme, ferdî bilincin toplumsal bilinçten üstün geldiği yerlerde basit toplumdan karışık topluma geçiş açısından ele alınmaktadır. Bu sosyolojik yaklaşımdan hareket edilirse Fransa'da Türk vatandaşlarının durumu domestik (ev) ekonominin hâkim olduğu kırsal sosyal organizasyon şeklinden üretim ekonomisi üzerine kurulmuş sanayi toplumuna girme olarak açıklanabilir.⁴⁴

Kırsal alandan gelişmiş modern bir Avrupa ülkesi olan Fransa'ya ekonomik nedenlerle göç eden Türk insanı kendi ülkesindeki şehir kültürünü bile almadan direkt olarak başka bir kültürün içinde kendini bulmuştur. Başta dil sorunu olmak üzere, aileler getirildikten sonra aile, toplum, çocukların eğitimi gibi üstesinden gelinemeyen sorunlarla 21. yy.'a uzanan Avrupa'daki Türklerin meselesi şimdi AB'liğine giriş süreciyle yeni bir dönemece girmiştir.

Avrupa'da Türkler arasında dil meselesi başlı başına bir problemdir. Dil deyince hem kendi ana dilimiz hem de bulunulan ülkenin dilini kastediyoruz. Çünkü yaşadığı

⁴² 1905 kanununun 2. maddesine göre.

⁴³ 1 Haziran 1964 ve 2 Ocak 1978'de çıkarılan yönergeyle. Detay için bkz., Jacques Robert, *La liberté religieuse et le regime des cultes* (Din Hürriyeti ve İbadet Yerleri Yönetimi), Paris, P.U.F., 1977, s. 137-159.

⁴⁴ Fazlı Arabacı, "Fransa'da Müslüman Toplumun Örgütlenmesi ve Türk-İslam Kimliğini Korumada Cami ve Derneklerin Fonksiyonu", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 33, sayı: 3, (Temmuz-Eylül 1997), s. 98.

ülkenin dilini bilmeyen bulunduğu ülkenin şartlarını tam olarak öğrenip kendi kültürünü yaşama ve yaşatma bakımından olumlu bir sonuca ulaşamayacaktır. Kendi dilini iyi bilmeyen de orada yaşatacağı kendi kültürünü ve ona bir değer katan dinini öğrenemeyecektir.

Wittgenstein'in "dilimin sınırları, dünyamın sınırlarıdır" ifadesi bağlamında Türk işçilerini dikkate aldığımızda, kırsal alanda almış olduğu eğitim çerçevesinde kavramlara yüklediği anlamlarla kültürel evrenini inşa eden, içinde bulunduğu ülkenin dilini bilmediğinden, bilse de o toplumun kavramlara yüklemiş olduğu anlamların nüansını, fısıltılarını, iç ritmini anlayamadığından Türk insanı bulunduğu ülkede "her şeye, her şeyi ile bir yabancı"dır. Bu durumun birinci, ikinci ve üçüncü nesilde ortaya çıkardığı problemlerin mahiyeti, sosyolojik boyutları farklı farklıdır.

Geleceğin Avrupa'sında, oradaki Türk insanının kaderini belirlemede önemli de-recede etkisi olacak eğitim çağındaki çocukların evde anne-baba ile ilişkilerinde konuştuğu mahalli dil, Türk okullarında öğrendikleri İstanbul Türkçesi ile bulunduğu ülkenin okullarında öğrendiği dil arasında karmaşık bir şahsiyet ve kimlik oluşumu ile karşı karşıya olduğu bir realitedir. Buna paralel olarak ailede, okulda ve arkadaş çevrelerinde sosyalleşme sürecini tamamlayan çocuklar değişik kültürlerin etkisi altında hangisi daha baskın, hangisi geleceğine ait umut ışıkları yakıyorsa onun peşine takılmaktadır. Bu da çoğu kez kendi kültürü olmamaktadır. Bunun başka sebepleri olsa da, kendi kültürümüzü besleyen din anlayışının neliği önemli ölçüde rol oynamaktadır. İşte bu ve benzeri problemleri aşmak, din hizmetlerinde geleceğin projelerini hazırlamak için Türkiye'nin dışındaki ülkelerde:

1. Ülkenin siyasi sosyal yapısı,
2. Din-devlet ilişkileri ve bu ilişkiler çerçevesinde verilecek din hizmetinin ne olması gerektiği,
3. Bu ülkelerde yaşayan soydaş, dindaş ve vatandaşlarımızın durumu,
 - a) Hangi bölge ve yerleşim alanında oturdıkları,
 - b) Yaş ve cinsiyet durumları,
 - c) Eğitim durumları,
 - d) Meslekleri,
 - e) Ekonomik durumları,
 - f) Kültürel durumları,
 - g) Dinî bilgi düzeyleri, dine karşı ilgi ve tutumları araştırılmalı, incelenmeli ve bu tür çalışmalar sürekli kılınmalıdır.

Bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendisine verilen imkânlar çerçevesinde oluşturmuş olduğu yurt içi ve dışındaki kadrolarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan hizmetler, ülkemiz başta olmak üzere diğer ilgili Avrupa ülkelerinin görece durumlarının yeniden gözden geçirilmesiyle daha da iyiye götürülebilecektir. Ancak bu tür araştırmalar

kısmî ya da belirli dönemlerde belirli kişilere sipariş verilerek değil düzenli ve sistematik olmalıdır. Bunun için de sürekli bilgi bankası oluşturacak bir araştırma merkezine ihtiyaç vardır.

Yenilenen Bir Öneri: “Diyanet Dinî-Sosyal Araştırma Merkezi (DİSAM)” İhtiyacı

Gerek ülkemizde gerekse Avrupa ülkelerine götürülen din hizmetlerinde eksiklik ve olumsuzlukların yaşanmaması için başta ülkemiz olmak üzere Türkiye dışındaki ülkelerin sosyo-politik durumlarını, ülkemizde yaşanan dini ve Türkiye dışında hizmet verilen ülkelerdeki vatandaş, dindaş ve soydaşların din anlayışını, içinde bulundukları ülkenin şartlarına göre oluşturdıkları kültürü incelemek amacıyla devamlı olarak hem yurt içinde hem de yurt dışında dinî-sosyolojik araştırmalar yapabilecek imkânlara sahip bir “Diyanet Dinî-Sosyal Araştırma Merkezi (DİSAM)”ne ihtiyaç bulunmaktadır.

Biz böyle bir teklifi daha önce 3-7 Mayıs 2000 tarihlerinde İstanbul’da Diyanet tarafından gerçekleştirilen Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası’nda sunduğumuz tebliğde gündeme getirmiştik. Şûrada alınan karar gereği bizim önerdiğimizle de pek uyuşmayan “DİAM” adıyla bir araştırma merkezi kuruldu. Ancak söz konusu araştırma merkezinin, (polemiğe girmek için kuruluşu, işlevselliği, oluşturulan kadroların uygunluğu konusunda bir şey söylemek istemiyorum) ömrü çok az oldu.

Bu tür göstermelik faaliyetler yerine adama iş değil, işe adam bulma düşüncesini ön plana çıkararak oluşturulacak bir merkez sosyal bilimlerin farklı dallarından yararlanarak pratik dinî sosyal hayatla ilgili araştırmalar yaparken, elde ettiği verilerle din hizmeti politikalarına yön verecek, köklerine bağlı, gelişme ve geleceğe açık, insanımızı motive edecek esaslı etütler ortaya çıkaracaktır. Toplumumuzun çeşitli katmanlarında oluşan din-toplum ilişkilerini, bu bağlamda oluşan dinî gruplaşmaları, farklılaşmaları, bunların nelere dayandığını bilimsel metotlarla ortaya koyacak, ülkemiz ve milletimizin, yurt dışındaki soydaş ve dindaşlarımızın geleceğini inşa etmede önemli bir payı bulunan dinle ilgili sorunların çözülmesine katkı sağlayacaktır.

Söz konusu “Diyanet Dinî-Sosyal Araştırma Merkezi (DİSAM)”, program ve organizasyonu yönlendiren, bunları geliştiren, sistemleştiren insan gücünü amaçlamakta olup, gelişen ve değişen dünya şartlarını ve düşünce dilini kavrayan yetişmiş ehliyetli kişilerin istihdamını önermektedir.

Araştırma merkezinin amaçlarına gelince:

Türkiye’de ve Türklerin yaşadığı ülkelerde dinî-sosyal ve kültürel hayat üzerine bilimsel araştırmalar yapmak ve bunları değerlendirmek, bunun için:

1. Türkiye genelinde dinî coğrafyanın hazırlanması ve bunun için önce dinî hayatın alt yapısını oluşturan kurum ve kuruluşları:

a) Dinî müesseseleri (cami, kilise, sinagog ve diğerleri),

b) Resmî örgün din eğitimi kurumlarını (Millî Eğitime, üniversiteye ve Diyanete bağlı olanlar) ve yaygın eğitimi (medya yoluyla ve yüzyüze yapılan eğitim),

c) Vakıflar ve dernekler vasıtasıyla icra edilen özel örgün din eğitimi kurumlarını ve yaygın eğitimi (medya yoluyla ve yüz yüze yapılan eğitim),

d) Dinî hizmet veren kurumları (Diyanet ve ona yurt içi ve dışında bağlı kurum ve kuruluşlar)

e) Tarikatları

- Bu zamana kadar her şehirde yaşamış tarikatları

- Günümüzde devam edenleri

- Şeyh ya da bağlı olduğu dinî lideri

- Yapısını

- Müridleri ve geldikleri sosyal tabanını

- Etkisini

- Ekonomik ve sosyal faaliyetlerini

- Diğer aktivitelerini incelemek;

2. Türkiye dışında bulunan Türklerin bulundukları ülkelerin siyasî, sosyal-ekonomik ve kültürel yapılarını,

a) Bu yapıların onlar üzerindeki etkisini,

b) Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın ve soydaşlarımızın dinî, sosyal-ekonomik ve kültürel durumlarını, entegrasyon ve asimilasyon karşısındaki tutumlarını, ana vatanla olan bağlantılarını ortaya koyarak,

- Onlara din, dil ve kültürel olarak götürülecek hizmetlerin tespitini,

- Bu hizmetlerin sürekliliği için gerekli zemin ve şartların oluşturulmasını sağlayacak çalışmaların yapılmasını,

- Söz konusu ülkelerde yaşayan vatandaşlarımız ve soydaşlarımızın leh ve aleyhinde alınacak kararlarda etkili bir lobi oluşturacak şekilde kendilerine entelektüel katkı sağlayacak etütlerin yapılmasını;

3. Türkiye ve Türkiye dışında yapılan alan çalışmaları sonucunda ortaya çıkan dinî yaşayışın bilgi, zihniyet, inanç, ibadet ve sosyal alanına ait verileri;

a) Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda oluşan orijinal eserlerin yayınlanması ve en azından altı ayda bir ya da senelik olarak ilmî bir derginin çıkarılması,

b) Bu amaçların gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilen çalışmaların sonucunun tartışılarak yeni projelere yol verecek imkânların sağlanması için gerektiğinde seminer, kollokium vb. toplantıların yapılmasını içermektedir.

Yapısı (Kadro)

Diyanet Dinî Sosyal Araştırma Merkezi (DİSAM)'nin bir müdürü, sekreterliği, ilmi danışma kurulu (İlahiyatlarda mevcut bulunan anabilim dalı öğretim üyelerinden uygun birer kişi olabilir), Türkiye içinde bölgesel olarak çalışan uzman grupları (bunlar ilk etapta mevcut İlahiyat fakültelerindeki din sosyoloğu akademisyenlerden geçici görevlendirme şeklinde olabilir) ve ülke dışında Avrupa ülkelerinde, Balkan ülkelerinde, Türk Cumhuriyetlerinde (araştırma için görevlendirilen geçici uzman görevli ya da her ülkeye göre yetiştirilen daimî uzman şeklinde olabilir) gönderilen uzman ve akademisyenler olacak ve

- Üniversitelere bağlı sosyal bilimler enstitüleri,
- İlahiyat fakülteleri,
- Diyanete bağlı yurt içi ve dışı kurum ve kuruluşları,
- Çalışmalarda faydalı olabilecek ihtiyaca göre belirlenen diğer kurum ve kuruluşlarla koordineli çalışacaktır.

Çalışmalar (Program)

Yapılacak olan çalışmalarda:

1. Problematığının (sorunun) belirlenmesi,
2. Problematığe uygun yöntemin ortaya konması,
3. Uygun yöntem ile ortaya çıkan verilerin değerlendirilmesi esas alınacaktır.

İnaniyoruz ki, her türlü öngörü ve spekülâtif açıklamalara dayalı bilgileri bir tarafa bırakarak, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında din hizmeti ve öğretim imkânlarını geliştirmeye son derece yararlı olacak bir Diyanet Dinî-Sosyolojisi Araştırma Merkezi (DİSAM)'nin kurulması, mümkün olduğu kadar objektiviteyi dikkate alacak, “adama iş değil, işe adam” esprisinden hareket ederek, sahasında uzman kişilerin istihdamı ile tesis edilmesi gereken bu araştırma merkezi, gelecekte din hizmetlerinin daha da iyileştirilmesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak;

Din hizmetlerinde muhatapın insan olması verilen hizmete insan merkezli bir yaklaşımı gerektirmektedir. İnsanın içinde yaşadığı çevre ve diğer insanlarla ilişkisi karmaşık ve sürekli değişkenlik arz eden bir durumdur. Günümüzde insan ve onun içinde yaşadığı toplumlara ilişkin karmaşık ve değişen durumların anlaşılması sosyal bilimler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Diyanetin din hizmeti verdiği alanlar başta Türkiye olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan soydaş ve dindaşlarımıza kadar uzanmaktadır. Bu kadar geniş bir alana hizmet götürmek ve bu hizmeti düzenli ve sürdürülebilir kılmak ancak ön araştırmalar sayesinde olacaktır. Bu tür araştırmaların da istikrarlı olması bir araştırma merkezinin kurulması ve uygun eleman temin edilmesi ile olacaktır.